

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ (1950-1955)

Ευάνθης Χατζηβασιλείου*

*Επίκουρος Καθηγητής
Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Η πραγμάτευση της ελληνικής πολιτικής στο Κυπριακό τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου είναι εγγείρημα ιδιαίτερα πολύπλοκο. Ο ερευνητής οφείλει να σταθμίσει μία σειρά δεδομένων που αφορούν τόσο τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος και τη θέση της Ελλάδας σ' αυτό όσο και τις εσωτερικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στον ελληνικό κόσμο, την επαύριον μιας τρομερής εποχής.

Στο πρώτο επίπεδο, το διεθνές, τα προβλήματα υπήρξαν καθοριστικά. Το Κυπριακό υπήρξε πρόβλημα σχετικά χαμηλής έντασης και ελαστικών διακυβευμάτων σε ένα διεθνές σύστημα όπου τα συμφέροντα των Μεγάλων εντοπίζονταν σε γιγάντιες διεργασίες (τον Ψυχρό Πόλεμο, την αποαποικιοποίηση και την ανάδυση της περιφέρειας, την εξέλιξη της οικονομίας σε πλανητική κλίμακα). Σ' αυτή τη (με συστημικά κριτήρια) χαμηλή ένταση του Κυπριακού ζητήματος οφείλεται η «ενόχληση» που, σχεδόν σταθερά, προκαλούσε η ελληνική πλευρά στις Μεγάλες Δυνάμεις, θέτοντας το Κυπριακό. Επιπλέον, οφείλει να συνεκτιμηθεί η λειτουργία των διεθνών δρώντων του Κυπριακού μέσα στο δεδομένο αυτό διεθνές σύστημα. Εδώ, κρίσιμο ρόλο παίζει ο χαρακτήρας του ελληνικού κράτους ως «μικρής δύναμης», που ενεργούσε σε ένα πλαίσιο που σημαδευόταν από την αυξανόμενη ανισομέρεια της ισχύος (οικονομικής, στρατιωτικής, κύρους, συνακόλουθα και πολιτικής) μεταξύ των Μεγάλων και των μικρών του συστήματος. Διαχειριζόμενη ένα πρόβλημα που ποτέ δεν έφθασε στο σημείο να διακυβεύσει

*Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

την παγκόσμια ειρήνη και άρα να προσελκύσει την ανάλογη προσοχή, η ελληνική πλευρά – Αθήνα και Λευκωσία – διαρκώς ερχόταν αντιμέτωπη με τον εφιάλτη της αναντιστοιχίας στόχων και μέσων: είχε δίκαιο, αλλά βρισκόταν σε μόνιμη αδυναμία να το επιβάλει.

Στο σημείο αυτό, τελικά, βρισκόταν η βάση των δυσκολιών που αντιμετώπισε η ελληνική πλευρά στο Κυπριακό, όχι μόνον στα χρόνια 1950-55 αλλά και έως σήμερα. Ουδείς, τότε, αμφισβήτησε το δίκαιο της ελληνικής πλευράς. Οι διεθνείς αναλυτές εκείνης της εποχής το εξέλαβαν ως δεδομένο. Ακόμη και οι Βρετανοί αποικιοκράτες ή οι Τούρκοι ιθύνοντες δεν αμφισβήτησαν το λογικό του αιτήματος της Ένωσης· αυτοί απλώς δεν ήθελαν να αποδεχθούν την Ένωση. Το δίκαιο του ενωτικού αιτήματος αμφισβητείται – περιέργως – σήμερα από αναλυτές της ελληνικής πλευράς (με επιχειρήματα που πραγματικά θα ενθουσίαζαν τους Βρετανούς αποικιοκράτες του 1950), αλλά δεν αμφισβητήθηκε τότε, ακόμη και από τους αντιπάλους του ενωτικού αγώνα. Το πρόβλημα βρισκόταν αλλού: έλειπαν στην ελληνική πλευρά τα μέσα για την ευόδωση του στόχου μέσα στο δεδομένο διεθνές πλαίσιο της μεταπολεμικής εποχής.

Είναι όμως, παράλληλα, αδύνατον να γίνουν αντιληπτές οι πιέσεις του Κυπριακού, εάν αγνοήσει κανείς τις εσωτερικές πραγματικότητες μέσα στον ελληνικό κόσμο. Και πρώτα στην Ελλάδα: η διεκδίκηση της Κύπρου την επαύριον ενός παγκοσμίου πολέμου στον οποίο ο ελληνισμός είχε γίνει παρανάλωμα συντασσόμενος με τη Βρετανία γινόταν αντιληπτή ως ηθική επιταγή και ως βασική προϋπόθεση για την επανεύρεση της αξιοπρέπειας του έθνους, μετά τις φοβερές εμπειρίες της δεκαετίας του '40. Οποσδήποτε, δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί ότι η τραυματική εμπειρία του εμφυλίου πολέμου δημιουργούσε ακόμη μεγαλύτερη ανάγκη για την αποκατάσταση της τιμής του ελληνικού λαού, μέσω της διεκδίκησης της εθνικής αποκατάστασης ενός τμήματός του που βρισκόταν υπό την αποικιοκρατική εξουσία ενός συμμάχου. Τέλος, η Αριστερά στην Ελλάδα και στην Κύπρο είχε ήδη ανακινήσει το Κυπριακό: το ΕΑΜ από το 1945, ενώ το ΑΚΕΛ ήδη το 1949 είχε κινήσει τη διαδικασία για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος και την προσφυγή στις διαδικασίες του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών.

Στην ίδια την Κύπρο, από την άλλη πλευρά, οι αντοχές είχαν αρχίσει πλέον να εξαντλούνται. Οι Βρετανοί είχαν αναλάβει την ηγεσία των ελευθέρων λαών εναντίον του φασισμού· ήδη το 1950 συγκαταλέγονταν μεταξύ των ηγετών του «ελευθέρου κόσμου» εναντίον του κομμουνισμού· παραχωρούσαν ήδη ανεξαρτησία σε άλλες αποικίες· είχαν καλέσει τους Έλληνες Κυπρίους κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο να πολεμήσουν για την Ελλάδα και την ελευθερία. Αλλά μετά το 1946 αρνούν-

ταν να συζητήσουν την προοπτική της Ενωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι Έλληνες Κύπριοι είχαν ακολουθήσει τη γραμμή της ειρηνικής διεκδίκησης της ελευθερίας – της διεκδίκησης δηλαδή ως φίλοι των Βρετανών – από το 1878. Τώρα πλέον φαινόταν ότι η γραμμή αυτή είχε αποτύχει.

Εδώ λοιπόν βρίσκονταν οι αντίρροπες δυνάμεις που συγκεντρώνονταν στις αρχές της δεκαετίας του '50 στο σκηνικό του Κυπριακού. Από τη μία πλευρά, υπήρχε η εμφανής αδυναμία, από τη σκοπιά των συσχετισμών της ισχύος, της ελληνικής πλευράς να επιτύχει κάτι που για άλλους λαούς γινόταν ήδη αυτονόητο. Από την άλλη, ανέκυπτε η ψυχική πίεση, αν όχι η ψυχική ανάγκη, να μην μείνει αναπάντητη η απαράδεκτη διατήρηση των Κυπρίων υπό αποικιακό ζυγό. Η ιστορία της ελληνικής πολιτικής στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50 είναι ακριβώς η προσπάθεια, συνήθως όχι επιτυχημένη, να εξισορροπήσει η Αθήνα ανάμεσα σ' αυτές τις αντιφατικές εντάσεις.

Γι' αυτόν όμως τον λόγο, στην αποτίμηση της ελληνικής στάσης το 1950-55 πρέπει να διατυπωθούν και ορισμένες πρόσθετες διευκρινίσεις. Η στηλίτευση του κυπριακού αγώνα ως ενός σχήματος εθνικιστικού, «του 19ου αιώνα», εκδηλώθηκε και τότε, από τους Βρετανούς αποικιοκράτες. Αλλά, περιέργως, ανάλογες απόψεις εκφράζονται μερικές φορές και σήμερα. Η προσπάθεια αυτή είναι εμφανώς λανθασμένη από τη σκοπιά της ιστορικής επιστήμης. Πράγματι, κατά τον κυπριακό αγώνα εκφράστηκαν και ορισμένες σκληρές εθνικιστικές απόψεις, όπως πάντοτε συμβαίνει

σε τέτοια γεγονότα, αλλά δεν υπήρχε τίποτε το περίεργο στη διάθεση του ελληνικού κόσμου να διεκδικήσει την αυτοδιάθεση των Κυπρίων. Η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών αποτελούσε μία από τις περισσότερες προοδευτικές αντιλήψεις της εποχής: αναγνωριζόταν παγκοσμίως ως η ουσιώδης προϋπόθεση για την πολιτική και κοινωνική απελευθέρωση. Εξ άλλου, μετά το 1945, η αποικιοκρατία είχε οριστικά πλέον χαρακτηριστεί ως αντιδραστική μορφή διακυβέρνησης, και η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών ως θεμελιώδης μοχλός του εκσυγχρονισμού μίας κοινωνίας. Το ενωτικό αίτημα δεν ήταν ένα «οπισθοδρομικό» εγχείρημα – ήταν ένα αίτημα εκσυγχρονισμού. Και το κυπριακό ενωτικό κίνημα αποτέλεσε, παράλληλα, ουσιαδές τμήμα της προοδευτικής αντιιμπεριαλιστικής αναζήτησης της εποχής του, και γι' αυτό υποστηρίχθηκε και από τα άλλα αντιαποικιακά απελευθερωτικά κινήματα, αλλά και από τον ανατολικό συνασπισμό. Αυτό το στοιχείο μάλιστα επέτεινε τις δυσκολίες για την ελληνική πολιτική, η οποία καλείτο να υλοποιήσει αυτό που διεθνώς θεωρείτο μία πολιτικά λογική και εκσυγχρονιστική διεκδίκηση, χωρίς όμως να διαθέτει επαρκή ισχύ για τούτο – και κατά κανόνα εναντίον των ίδιων των συμμάχων της, του «ελεύθερου κόσμου».

Ήταν επομένως φυσικό, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, να απαιτήσουν οι Έλληνες Κύπριοι την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης – δικαιώματος που είχε ήδη ασκηθεί από τους άλλους λαούς της Ευρώπης. Είναι επίσης σαφές ότι, στο κλίμα που επικράτησε μετά το 1940-41 – ένα κλίμα που έχει ορθά περιγραφεί ως συνδυασμός μιας νεοαποκτειθείσας (μετά το 1931) πολιτικής ελευθερίας και μιας αναβίωσης του ενωτικού κλίματος –, η απλή παραχώρηση ενός αποικιακού Συντάγματος (κάτι που στην προηγούμενη δεκαετία της Παλμεροκρατίας θα είχε ξεπεράσει τα πιο τρελά όνειρα των Ελλήνων της νήσου) δεν θα θεωρείτο αρκετή. Αυτό ήταν το πολιτικό κλίμα στο οποίο απορρίφθηκε το Σύνταγμα Winster το 1947-48. Στο πεδίο αυτό, έχουν συζητηθεί εκτενώς οι λόγοι της αποτυχίας του σχεδίου του 1947-48: η στατικότητα και ανεπάρκεια της βρετανικής προσφοράς (από τη μία πλευρά) ή η αδυναμία της ελληνικής κυπριακής πλευράς να διαγνώσει ορισμένα πλεονεκτήματα που θα της προσέφερε η συνταγματική διακυβέρνηση¹.

¹ Για την προσφορά του 1947-48 βλ. μεταξύ άλλων, Νίκος Κρανιδιώτης Δύο κρίσιμες φάσεις του Κυπριακού (Αθήνα, 1986)· George Horton Kelling, Countdown to Rebellion: British Policy in Cyprus, 1939-1955 (London and New York, 1990), 67-93· Ρολάνδος Κατσιουάνης, Η Διασκεπτική, 1946-1948: με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945 (Λευκωσία, 2000)· Yiorghos Leventis, Cyprus: the Struggle for Self-determination in the 1940s. Prelude to Deeper Crisis (Frankfurt am Main, 2002)· Evanthis Hatzivassiliou, The Cyprus Question, 1878-1960: the Constitutional Aspect (Minneapolis, 2002), 43-48. Η πλέον σύγχρονη αποτίμηση του βρετανικού σχεδίου, στο Νίκος Χριστοδουλίδης, Τα σχέδια λύσης του Κυπριακού (1948-1978) (Αθήνα: Καταστανιώτης, 2009).

Από τη σκοπιά του διεθνούς συστήματος, το 1947-48 η ελληνική πλευρά αφ' ενός δεν διέθετε την ισχύ να επιβάλει τη θέση της, και αφ' ετέρου, στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου, ήταν δύσκολο να πείσει την Ουάσιγκτον ή το Λονδίνο ότι η άρνηση της Ένωσης θα την απειλούσε με εσωτερική κατάρρευση: ο κίνδυνος αυτός υπήρχε, αλλά προερχόταν από άλλη κατεύθυνση και συγκεκριμένα από την εσωτερική ελλαδική σύγκρουση. Οι προτεραιότητες των δυτικών Μεγάλων Δυνάμεων εστιάζονταν στην ανάγκη αντιμετώπισης του «μείζονος» ελληνικού προβλήματος – δηλαδή του εμφύλιου πολέμου – και όχι στην εθνική ολοκλήρωση στην Κύπρο. Ο εμφύλιος πόλεμος έφερνε την ελληνική πλευρά σε πλήρη αδυναμία να διενεργήσει τους απαραίτητους εκβιασμούς στο διεθνές πεδίο ώστε να διεκδικήσει την Ένωση.

Το ίδιο, τηρουμένων των αναλογιών, ίσχυε για το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50. Από τη λήξη του εμφύλιου πολέμου έως και το 1955, η στάση των Βρετανών καθοριζόταν από μία διπλή εκτίμηση: αφ' ενός ότι η άμεση Ένωση δεν ήταν αναγκαία για τη σταθερότητα του ελληνικού κράτους, και αφ' ετέρου ότι η διατήρηση της Κύπρου ήταν εντελώς απαραίτητη για τη διασφάλιση της δικής τους στρατηγικής θέσης στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Οι Αμερικανοί από την πλευρά τους (αλλά και οι περισσότεροι μετριοπαθείς ή φιλέλληνες Βρετανοί) τόνιζαν ότι η Αθήνα μπορούσε να περιμένει και να επιβάλει την αναμονή και στους Κυπρίους². Αυτό δεν ήταν απολύτως ακριβές: η Αθήνα μπορούσε να περιμένει, αλλά οι Κύπριοι όχι, όπως έμελλε να αποδειχτεί με την έναρξη της λαϊκής εξέγερσης στην Κύπρο από τα μέσα του 1954 και με την έναρξη του ένοπλου αγώνα τον Απρίλιο του 1955. Αλλά ακόμη και τότε, το επιχείρημα της «Ενώσεως και μόνον Ενώσεως» και πάλι δεν αντιμετωπιζόταν ως πειστικό: απόδειξη, η μελέτη, από τη βρετανική κυβέρνηση, το 1955, εναλλακτικών λύσεων, όπως η περιορισμένη αυτοκυβέρνηση, η αναγνώριση «πολιτιστικών δεσμών» μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου, η «συνεργασία» Ελλάδας και Τουρκίας στη διοίκηση της Κύπρου (που προτάθηκε στην Τριμερή του Λονδίνου)³. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η στάση των Βρετανών υπαγορευόταν από μία δική τους λανθασμένη ανάγνωση των δυναμικών που αναπτύσσονταν στη νήσο και στην ευρύτερη περιοχή: η προσπάθειά τους να διατηρήσουν την επιρροή τους στη Μέση Ανατολή, αγνοώντας το εθνικό αίσθημα των λαών της περιοχής και δίνοντας την

² Για το διεθνές πλαίσιο του Κυπριακού το 1949-55, βλ. Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem* (London, 1999).

³ Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the International Status of Cyprus, 1955-59* (Minneapolis, 1997), 11-32· Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959* (Oxford, 1998), 20-54.

έμφασή τους στη στρατηγική αξία της Τουρκίας, έμελλε να τους οδηγήσει στη σύγκρουση με τους Αμερικανούς κατά την κρίση του Σουέζ, τελικά και στο αδιέξοδο.

Αλλά για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης έχει μεγάλη σημασία ότι οι ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής δεν κατάφεραν να πείσουν τις δύο μεγάλες δυτικές χώρες ότι χωρίς την Ένωση η πορεία του ελληνικού κόσμου θα ήταν ασύμβατη με τα δικά τους συμφέροντα. Μόνη στιγμή που – εν μέρει και πάλι – κατάφερε η Αθήνα να ασκήσει κάποιον «εκβιασμό» (ο οποίος, πάντως, αποδείχθηκε πιο αποτελεσματικός προς τους Αμερικανούς παρά προς τους Βρετανούς), ήταν οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου-Χάρντινγκ, όταν δηλαδή η Ουάσιγκτον πίεσε ασφυκτικά το Λονδίνο να συνεχίσει τη διαπραγμάτευση όσο διαρκούσε η ελληνική προεκλογική εκστρατεία, στην οποία συγκροούνταν η νέα πολιτική δύναμη της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως (ΕΡΕ) του Κωνσταντίνου Καραμανλή με ένα συνασπισμό όλων των υπολοίπων, συμπεριλαμβανομένης της ΕΔΑ, του Κέντρου, αλλά και της προπαγανδικής Δεξιάς! Η αγωνία των Αμερικανών για πιθανή αποσταθεροποίηση της Ελλάδας ως μέλους του ΝΑΤΟ ήταν το στοιχείο που επέβαλε τη συνέχιση των επαφών Μακαρίου-Χάρντινγκ, και για τούτο μπορεί πράγματι να υποστηριχθεί ότι ο αρχιεπίσκοπος «έπρεπε» να καταλήξει σε μία συμφωνία αμέσως μετά τις εκλογές, όσο δηλαδή οι Βρετανοί βρίσκονταν υπό αμερικανική πίεση να μην τινάξουν τη διαδικασία στον αέρα. Τελικά η κατάρρευση των συνομιλιών επηρεάστηκε από τη πρόσθετη κρίση στην Ιορδανία (1 Μαρτίου), και η ευκαιρία – την ύπαρξη της οποίας πάντως αρκετοί αμφισβητούν – χάθηκε⁴.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί ότι η γραμμή της «Ενώσεως και μόνον Ενώσεως» δεν μπορούσε εξ ορισμού να συγκροτήσει μία κόκκινη γραμμή: δεν ήταν ένα όριο παραχωρήσεων· ήταν το μέγιστο που θα μπορούσε να προβάλει η ελληνική πλευρά. Επιπλέον, παρά τη γοητεία που ασκούσε στην κοινή γνώμη, ο μαξιμαλισμός του συνθήματος αυτού δεν ήταν (και δεν θα μπορούσε να είναι) πολιτική της Αθήνας· η διεθνής πολιτική δεν γίνεται με συνθήματα, αλλά πάνω στο αμείλικτο υπόβαθρο των διεθνών συσχετισμών της ισχύος. Η Αθήνα το ήξερε αυτό εξ αρχής.

⁴ Hatzivassiliou, Britain and the International Status of Cyprus, 43-65· Holland, Britain and the Revolt in Cyprus, 83-119. Για τις διαπραγματεύσεις βλ. επίσης Diana Weston Markides, «Britain's "New Look" Policy for Cyprus and the Makarios-Harding Talks», Journal of Imperial and Commonwealth History, 23 (1995), 479-502.

Έτσι, η πρόταση του συμβουλίου των πολιτικών αρχηγών την άνοιξη του 1951 προέβλεπε την παραχώρηση στη Βρετανία μίας βάσης στην Ελλάδα και μίας στην Κύπρο ως αντάλλαγμα για την Ένωση· εναλλακτικά ωστόσο τόνιζε ότι η Αθήνα θα αρκούταν σε μία δήλωση της βρετανικής ετοιμότητας να διαπραγματευθεί το θέμα «στο μέλλον»⁵. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος Παπάγος ομίλησε στον Βρετανό πρέσβη Sir Charles Peake, το φθινόπωρο του 1953, για ένα μεταβατικό διάστημα «2-5 χρόνων» για την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης⁶. Ακόμη και τότε, η βρετανική πρεσβεία πίστευε ότι οι σχετικές προσεγγίσεις της ελληνικής πλευράς ήταν ένα υποκατάστατο της προσφυγής στον ΟΗΕ, την οποία η Ελλάδα δεν θα αποτολμούσε⁷. Στα τέλη του 1954, ο βασιλιάς Παύλος διεμήνυε στο Λονδίνο ότι και ένα καθεστώς αυτοκυβέρνησης για «είκοσι χρόνια» θα ήταν αποδεκτό από την Αθήνα⁸. Στην ίδια την Τριμερή, ο υπουργός Εξωτερικών, Στέφανος Στεφανόπουλος, αναφέρθηκε σε σύσταση καθεστώτος αυτοκυβέρνησης, χωρίς χρονικό όριο («τακτή προθεσμία») για την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης⁹. Επομένως, σε καμία περίπτωση από το 1951 έως το 1955 δεν προσπάθησε η Αθήνα να εμμείνει, στις διπλωματικές συζητήσεις, στη γραμμή «Ένωσης και μόνον Ένωσης».

Γίνεται συχνά λόγος για τη «διγλωσσία» της ελληνικής πολιτικής στα εθνικά θέματα· υποστηρίζεται, συγκεκριμένα, ότι η ελληνική πλευρά προβάλλει μία μαξιμαλιστική στάση δημοσίως και κατόπιν στους διαδρόμους της διεθνούς διπλωματίας την υποσκάπτει η ίδια, επιδεικνύοντας στάση μετριοπαθέστερη ή ίσως και μειοδοτική. Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο απλά: θα ήταν πολύ εύκολο να ρίξουμε όλες τις ευθύνες σε μία φαντασιακή μειοδοσία του ελληνικού πολιτικού προσώπου και να ταχθούμε υπέρ της «αδιάλλακτης» στάσης. Και λοιπόν; Τι θα είχε γίνει; Όταν αγνοείτο η μετριοπαθής ελληνική θέση το φθινόπωρο του 1956, με τις δημοσκοπήσεις να δείχνουν το 74% των Ελλήνων να τάσσεται υπέρ της εξόδου από το ΝΑΤΟ¹⁰, τι πι-

⁵ Stefanidis, *Isle of Discord*, 257-258.

⁶ Λονδίνο, The National Archives, Peake προς FO, 19 Νοεμβρίου 1953, FO 371/107502/56.

⁷ Peake προς FO, 16 Οκτωβρίου 1953, FO 371/107502/50.

⁸ Peake προς Cheetham, 8 Ιανουαρίου 1954, FO 371/112843/3.⁹ Τα πρακτικά των συζητήσεων της Τριμερούς στο FO 371/117681.

¹⁰ Βλ. Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War: Frontline State, 1952-1967* (London and New York, 2006), 68. Για την άνοδο του αντιαμερικανισμού βλ. ιδιαίτερα Ioannis D. Stefanidis, «“Telling America’s Story”: US Propaganda Operations and Greek Public Reactions», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 30 (2004), 39-95· του ιδίου, *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-war Greece, 1945-1967* (Aldershot, 2007), 169-215.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ (1950-1955)

θανότητες θα είχε να γίνει αποδεκτή η Ένωση αμέσως; Και εάν αποχωρούσε η Ελλάδα από το ΝΑΤΟ πώς θα έπαιρνε την Κύπρο;

Επομένως, στο σημείο αυτό, το πρόβλημα εκδηλώνεται με διαφορετικούς όρους· και σ' αυτούς οφείλει να στρέψει την προσοχή του ο ερευνητής. Η ελληνική διπλωματική στρατηγική δεν ήταν παρά η αντανάκλαση του θεμελιώδους συστημικού προβλήματος που αντιμετώπιζε η ελληνική πλευρά στο Κυπριακό. Ως μικρή χώρα, που έθετε στους μεγάλους ένα τοπικό ζήτημα χωρίς μείζονες επιπτώσεις στα μεγάλα της εποχής, η Ελλάδα όφειλε να ξεκινήσει από μία διεκδικητική διαπραγματευτική θέση, γνωρίζοντας ότι θα χρειαζόταν στην πορεία να προσαρμόσει την πολιτική της. Αυτό αποτελούσε τμήμα μίας ρεαλιστικής στάσης. Αλλά το πρόβλημα επιτεινόταν από το γεγονός ότι αυτό το – για τους Μεγάλους ασήμαντο – διεθνές ζήτημα, αποτελούσε

¹¹ Ενδεικτική ανάλυση στα: Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ο εθνικισμός των “εθνοκοφρώνων” και το κυπριακό 1950-1959», Σύγχρονα Θέματα, 68/69/70 (1998/1999), 228-235· Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Συνέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα», Αγορά χωρίς σύνορα 12 (2007), 324-347· Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μία πρώτη προσέγγιση», στο Γεώργιος Καζαμιάς και Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), Πενήντα χρόνια μετά τον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ: μία ιστορική αποτίμηση (Λευκωσία, 2006), 87-119· Stefanidis, Stirring the Greek Nation, 77-143.

για τον ελληνικό κόσμο ένα εθνικό θέμα πάνω στο οποίο κρινόταν το μέλλον και η αξιοπρέπεια του έθνους, και επομένως αποκτούσε διαστάσεις υπαρξιακές για την κοινή γνώμη· μετά τη διατύπωση της «προωθημένης» διαπραγματευτικής θέσης, η «προσαρμογή» της δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ήταν εξ ορισμού δύσκολο για την Αθήνα να διαπραγματευθεί μέσα σε ένα κλίμα γενικής έξαψης¹¹. Το πρόβλημα της έλλειψης επαρκούς ισχύος στο διεθνές επίπεδο επιτεινόταν από την κυπροκαπηλεία και τη σύγκλιση των άκρων που συντελείτο στο εσωτερικό της χώρας καθώς τόσο η άκρα Δεξιά όσο και η άκρα Αριστερά χρησιμοποιούσαν το Κυπριακό για να προβάλουν ένα αγαπημένο τους μοτίβο, δηλαδή τη «μειοδοσία» των μετριοπαθών πολιτικών δυνάμεων. Με απλούστερα λόγια: η «διγλωσσία» ήταν αναπόφευκτη – ήταν ίσως και μία «λογική» τακτική – με δεδομένη τη θέση της Ελλάδας στο διεθνές σύστημα· αλλά η αποτελεσματικότητα μίας τέτοιας τακτικής μειωνόταν από το ίδιο το γεγονός ότι για πολλούς στο εσωτερικό της χώρας το Κυπριακό ήταν δευτερεύον και «θυσιάσιμο» μπροστά στις πολιτικές τους ανάγκες. Στο κλίμα αυτό, για τους τρίτους, η «διγλωσσία» παρουσιαζόταν όχι ως πρόθεση επίλυσης, αλλά απλώς ως μία ένδειξη της ομηρίας των ελληνικών κυβερνήσεων έναντι των ακραίων δυνάμεων, άρα της αδυναμίας τους να διαπραγματευθούν σοβαρά. Συνακόλουθα, η αξιοπιστία των εκβιασμών που επιχειρούσε να κάμει η χώρα μειωνόταν δραματικά.

Και φθάνουμε έτσι στις πιθανές επιλογές που διέθετε η ελληνική πλευρά για να επιτύχει τον ενωτικό στόχο στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50. Η μία επιλογή, η συνέχιση της ειρηνικής διεκδίκησης, ήταν αυτό που είχε προσπαθήσει να κάνει ο Μακάριος από το 1950 έως το 1953-54· αλλά ήδη διαφαινόταν ότι τούτη η γραμμή δεν θα μπορούσε να οδηγήσει σε απτά αποτελέσματα: ήταν η γραμμή την οποία είχε ακολουθήσει το ενωτικό κίνημα από το 1878 έως το 1931, και ξανά κατά τη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Αλλά η πολιτική αυτή είχε εκ νέου διαψευστεί μετά το 1945: οι Βρετανοί έκαναν σαφές ότι λόγω των πιεστικών αναγκών τους στην Μέση Ανατολή, ήταν διατεθειμένοι να αγνοήσουν τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του κυπριακού πληθυσμού. Το «ουδέποτε» του Χόπκινσον ήταν μόνον η τελευταία μίας σειράς ανάλογων βρετανικών διακηρύξεων, η κορυφή του παγόβουνου.

Η δεύτερη επιλογή ήταν η διεθνοποίηση με την προσφυγή στον ΟΗΕ, την οποία και επέλεξε τελικά η ελληνική διπλωματία, υπό την καθοδήγηση πρώτιστα του Αλέξη Κύρου. Ωστόσο, πέραν των ανυπερβλήτων δυσκολιών στο να εξασφαλίσει η ελληνική πλευρά ένα θετικό ψήφισμα στον ΟΗΕ – δηλαδή την πλειοψηφία των δύο τρίτων της Γενικής Συνέλευσης – η διεθνοποίηση του 1954 υπήρξε παράγοντας τελικά επιβαρυντικός για την κυπριακή υπόθεση: μετακίνησε τη συζήτηση για το μέλλον

της Κύπρου από τις εσωτερικές της πραγματικότητες (στις οποίες δέσποζε η ελληνική πλειοψηφία του πληθυσμού) στους διεθνοπολιτικούς συσχετισμούς της ισχύος σε μία εποχή διεθνούς κρίσης στη Μ. Ανατολή, δηλαδή σε ένα πεδίο το οποίο εξ ορισμού ευνοούσε την Άγκυρα. Ισχυρίζομαι δηλαδή ότι η προσφυγή στον ΟΗΕ δεν είχε ελπίδα να εξασφαλίσει μία λύση του Κυπριακού με όρους αποδεκτούς από την ελληνική πλευρά.

Η τελευταία επιλογή ήταν ο ένοπλος αγώνας, ο οποίος ξεκίνησε ακριβώς στο τέλος της περιόδου που εξετάζουμε εδώ. Ο ένοπλος αγώνας είχε τις δικές του ιδιαιτερότητες. Αναλήφθηκε από μια ομάδα Ελλαδιτών και Κυπρίων ιθυνόντων οι οποίοι ενήργησαν εκτός του πλαισίου της επίσημης ελληνικής πολιτικής, και εν πολλοίς παρά τη ρητή της αντίθεση. Ήταν μία βίαιη μορφή πάλης, εναντίον ενός συμμάχου, με τον οποίο, σε κάθε περίπτωση, ο ελληνικός κόσμος διέθετε πολλαπλούς δεσμούς. Σε σύγκριση με τη διεθνοποίηση, ο ένοπλος αγώνας δεν ήταν μία πολιτικά ορθή επιλογή. Αλλά από τις πιθανές μορφές δράσης, ο ένοπλος αγώνας – και όχι η διεθνοποίηση – ήταν αυτός που είχε τις περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας, με την προϋπόθεση ότι θα αναλαμβάνόταν για σύντομο χρονικό διάστημα και θα έληγε με έναν αποδεκτό συμβιβασμό που θα άνοιγε τον δρόμο στην Ένωση. Αυτό θα είχε επιτευχθεί εάν είχε καταλήξει σε συμφωνία ο Μακάριος με τον Χάρντιγκ τον Φεβρουάριο του 1956. Αλλά αυτό θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο μιας άλλης εισήγησης.